

Developing Cooperation and Subcontracting Mechanisms Between Large Clusters and Small Knitwear Enterprises: The Case of Andijan Region

Shokirova G.M.

University of Economics and Pedagogy
Senior Lecturer, Department of Economics
kovafoundryasc@gmail.com

Annotation. The paper analyses forms of cooperation and subcontracting between large clusters and small sewing enterprises in the knitwear sector of Andijan region. It shows that the share of semi-finished goods in exports (22.8%) provides a real basis for local fabric–sewing cooperation. A typology of cooperation models and measures to develop the mechanism, taking the "subcontracting trap" into account, are proposed.

Keywords: cooperation, subcontracting, cluster, small business, value-added chain, knitwear industry, Andijan region.

Annotatsiya.

Tezisda Andijon viloyati trikotaj tarmog'ida yirik klasterlar va kichik tikuv korxonalari o'rtasidagi kooperatsiya va subpudrat shakllari tahlil qilingan. Yarim tayyor mahsulotning eksportdagi ulushi (22,8 foiz) mahalliy mato–tikuv kooperatsiyasi uchun real asos ekani ko'rsatilgan. Kooperatsiya modellarining tipologiyasi, «subpudrat tuzog'i» xavfi va mexanizmni rivojlantirish bo'yicha takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: kooperatsiya, subpudrat, klaster, kichik biznes, qo'shilgan qiymat zanjiri, trikotaj tarmog'i, Andijon viloyati.

Kirish

Trikotaj tarmog'ida raqobatbardoshlik alohida korxonaning kuchi bilan emas, qo'shilgan qiymat zanjiridagi ishtirokchilarning o'zaro aloqasi bilan belgilanadi: ip yigirish, mato to'qish, bo'yash-pardozlash, tikuv va sotuv bosqichlari bir-biriga bog'liq. Andijon viloyatida bu zanjirning katta qismi yirik klasterlarda jamlangan, kichik tikuv sexlari esa asosan buyurtma asosida ishlaydi. Viloyat statistika boshqarmasi ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yilda to'qimachilik eksportining 22,8 foizi yarim tayyor mahsulotlardan (ip kalava 11,2 foiz, trikotaj mato 9,7 foiz, gazlama 1,9 foiz) iborat bo'lgan, shu bilan birga kiyim-kechak eksporti 121,6 foizga o'sgan.

Bu ikki holat birgalikda muhim imkoniyatni ko'rsatadi: yarim tayyor mahsulotning bir qismini xom holda eksport qilish o'rniga mahalliy kichik tikuv korxonalariga yetkazib, tayyor mahsulotga aylantirish mumkin. Buning uchun yirik klasterlar va kichik korxonalar o'rtasida barqaror kooperatsiya mexanizmi kerak. Biroq amaliyotda kooperatsiya asosan norasmiy buyurtmalar bilan cheklanadi, uning shartlari va natijalari esa tizimli o'rganilmagan.

Tadqiqotning maqsadi Andijon trikotaj tarmog'ida yirik klasterlar va kichik korxonalar o'rtasidagi kooperatsiya va subpudrat shakllarini tahlil qilish, ularning kichik biznes raqobatbardoshligiga ta'sirini baholash va mexanizmni rivojlantirish yo'llarini asoslashdan iborat.

Metodologiya

Tadqiqotda kooperatsiyani tushuntirish uchun O. Uilyamsonning tranzaksiya xarajatlari nazariyasi qo'llanildi: korxona xomashyo yoki yarim tayyor mahsulotni bozordan sotib olishi, o'zi ishlab chiqarishi yoki uzoq muddatli shartnoma (kooperatsiya) tuzishi mumkin va tanlov tranzaksiya xarajatlariga bog'liq. Kichik korxonalarning zanjirdagi rivojlanishi J. Xamfri va X. Shmitsning «yangilanish» (upgrading) konsepsiyasi, klaster aloqalari esa M. Porter ishlari asosida tahlil qilindi.

Axborot bazasi: Andijon viloyat statistika boshqarmasining 2025-yil tashqi savdo ma'lumotlari, davlat rahbarining viloyat korxonalariga tashriflari doirasida e'lon qilingan loyiha ko'rsatkichlari va ochiq manbalardagi korxona ma'lumotlari. Usullar: tipologik tahlil, kontent-tahlil, korxonalar misolida kuzatuv va mantiqiy umimlashtirish. Cheklov: kooperatsiya shartnomalarining hajmi va shartlari bo'yicha rasmiy statistika e'lon qilinmaydi, shuning uchun natijalar sifat xususiyatiga ega va korxonalar so'rovi bilan tasdiqlanishi lozim.

Natijalar

1. *Kooperatsiya uchun iqtisodiy asos.* 2025-yilda viloyatning to'qimachilik eksporti 471,6 mln dollarni tashkil etdi. Uning tarkibida tayyor mahsulotlar 75,4 foiz, ip kalava 11,2 foiz, trikotaj mato 9,7 foiz (taxminan 45,7 mln dollar), gazlamalar 1,9 foiz va paypoq mahsulotlari 1,8 foizni egalladi. Yarim tayyor mahsulotlarning umumiy ulushi 22,8 foizga teng, bu taxminan 107,5 mln dollarga to'g'ri keladi. Shu bilan birga ip, mato va tayyor buyumlar (XSST 65) bo'yicha import 48,6 mln dollarga yetdi, to'qimachilik tolalari importi esa 7,3 mln dollar bo'lib, 151,0 foizga o'sdi. Demak, zanjirning yarim tayyor bo'g'ini ham eksportda, ham importda katta o'rin tutadi va mahalliy kooperatsiya orqali bu oqimlarning bir qismini viloyat ichida yopish mumkin.

2. *Amaldagi kooperatsiya shakllari.* Ochiq manbalar asosida uch shakl ajratildi. Birinchisi, yirik klasterda to'liq sikl: masalan, viloyatdagi klasterlardan birida 102 mln dollarlik loyihalar amalga oshirilib, yillik 50 mln dollarlik eksport quvvati yaratilgan. Andijon shahridagi «Dinar group» korxonasi yiliga 3,5 mln dona tayyor trikotaj va 5 ming tonna yarim tayyor mahsulot ishlab chiqarish quvvatiga ega, xorijiy buyurtmalar asosida ishlaydi va 1 000 ta ish o'rni yaratgan. Ikkinchisi, mustaqil kichik korxonalar: «And Billur tekstil» MChJ 4 mlrd so'mlik investitsiya hisobiga yiliga 2,5 mln dona trikotaj ishlab chiqarish quvvatiga va 300 ta ish o'rniga ega. Uchinchisi, mahalla darajasidagi tikuv sexlari: Jalaquduq tumanidagi «Al-Hakim» fabrikasi 300 nafar xotin-qizni ish bilan ta'minlagan.

3. *Kooperatsiya modellari tipologiyasi.* 1-jadvalda kichik korxonalar uchun mos to'rt model taqqoslangan.

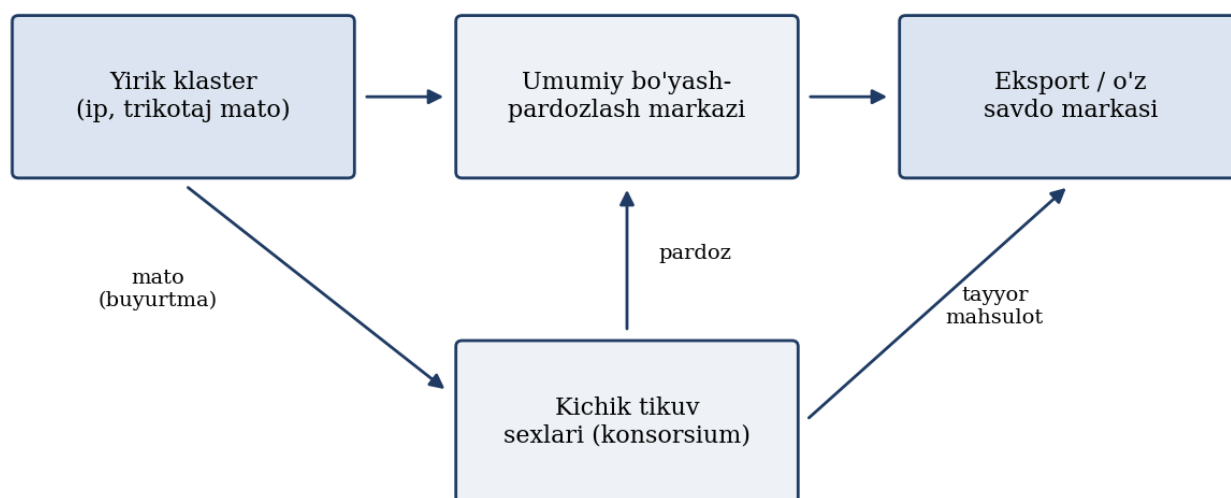
1-jadval. Yirik klaster va kichik korxonalar o'rtasidagi kooperatsiya modellari

Model	Mohiyati	Kichik korxonaga foyda	Asosiy xavf
Subpudrat (buyurtma asosida tikuv)	Klaster mato va model beradi, kichik sex tikadi	Barqaror buyurtma, xomashyo muammosining yo'qligi	Buyurtmachiga qaramlik, past marja
Mato–tikuv shartnomasi	Mato yetkazib berish va tayyor mahsulot sotib olish uzoq muddatli shartnoma bilan	Xomashyo narxi va yetkazib berish muddati aniqligi	To'lov kechikishi, sifat nomuvofiqligi
Umumiy bo'yash-pardozlash markazi	Bir nechta kichik korxona umumiy quvvatdan foydalanadi	Qimmat uskunaga alohida sarmoya kerak emas	Navbat va sifat nazorati muammosi
Kichik korxonalar konsorsiumi	Bir nechta sex birlashib yirik buyurtma oladi	Katta partiyaga chiqish imkoniyati	Tomonlar o'rtasida kelishuv murakkabligi

Manba: muallif tahlili.

Modellarning o'zaro bog'lanishi 1-rasmda ko'rsatilgan: yirik klaster mato va ipni yetkazadi, umumiy markaz pardozlashni bajaradi, kichik sexlar konsorsium shaklida tikuvni amalga oshiradi, tayyor mahsulot esa eksportga yoki o'z savdo markasi ostida sotuvga chiqadi.

1-rasm. Klaster va kichik korxonalar kooperatsiyasining taklif etilayotgan sxemasi

Manba: muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

4. *Subpudrat tuzog'i xavfi.* Xamfri va Shmits konsepsiyasiga ko'ra, kichik korxona zanjirga qo'shilganda avval jarayon (tezroq, arzonroq tikuv) va mahsulot (sifat) bo'yicha yangilanadi, biroq funksiyaviy yangilanish, ya'ni dizayn, marketing va sotuvga o'tish ko'pincha buyurtmachi tomonidan cheklanadi. Natijada kichik sex yillar davomida faqat tikuvchi bo'lib qoladi, qo'shilgan qiymatning asosiy qismi esa buyurtmachida qoladi. Andijondagi korxonalar ko'p hollarda xorijiy yoki klaster buyurtmalari asosida ishlayotgani bu xavfning real ekanini ko'rsatadi.

5. *Yangilanish turlari va kichik korxona imkoniyatlari.* Xamfri va Shmits to'rt turdagi yangilanishni ajratadi. 2-jadvalda ular Andijon kichik tikuv korxonalari sharoitiga moslab talqin qilingan.

2-jadval. Kichik korxonalar uchun yangilanish turlari

Yangilanish turi	Mohiyati	Andijon kichik korxonasi uchun yo'nalish
Jarayon	Ishlab chiqarishni tezroq va arzonroq tashkil etish	Nuqsonni kamaytirish, quvvatdan to'liq foydalanish, energiya tejash
Mahsulot	Yuqoriroq sifat va murakkabroq mahsulot	Sertifikatlar, assortiment kengaytirish, kichik partiyali moda mahsuloti
Funksiya	Yangi vazifalarni zimmaga olish: dizayn, marketing, sotuv	Dizayn xizmati, o'z markasi, to'g'ridan-to'g'ri xaridor bilan ishlash
Zanjir	Boshqa mahsulot yoki zanjirga o'tish	Boshqa buyurtmachilar, onlayn savdo, yangi bozorlar

Manba: Humphrey va Schmitz (2002) asosida muallif talqini.

Jadvaldan ko'rinadiki, jarayon va mahsulot bo'yicha yangilanish kichik korxona uchun nisbatan osonroq, funksiya va zanjir bo'yicha yangilanish esa tashqi yordamni talab qiladi. Aynan shu bosqichlarda kooperatsiya mexanizmi qo'shimcha vositalar bilan to'ldirilmasa, kichik korxonalar subpudrat doirasida qolib ketadi.

6. *Kutilayotgan ta'sir yo'nalishlari.* Kooperatsiya rivojlansa, uchta ta'sir kutiladi. Birinchisi, qo'shilgan qiymatning viloyat ichida qolishi: hozir yarim tayyor mahsulotning bir qismi mato va ip sifatida eksport qilinib, tikuv va pardozlash bosqichidagi qiymat xorijda yaratiladi. Ikkinchisi,

import qaramligining kamayishi: mahalliy kichik korxonalar mahalliy mato bilan ta'minlansa, tashqaridan keltiriladigan material ehtiyoji qisqaradi. Uchinchisi, bandlik va daromadning barqarorlashishi: kichik sexlar uzoq muddatli buyurtmaga ega bo'lgach, mavsumiy to'xtashlar kamayadi. Ushbu ta'sirlarning miqdoriy ko'lamini baholash uchun korxonalar darajasidagi ma'lumot kerak, shu sababli ular hozircha sifat xususiyatiga ega gipoteza sifatida qaraladi.

Muhokama

Natijalar shuni ko'rsatadiki, kooperatsiyaning iqtisodiy asosi mavjud: yarim tayyor mahsulot eksporti va import qaramligi mahalliy mato–tikuv aloqalarini rivojlantirishga turtki beradi. Tranzaksiya xarajatlari nuqtai nazaridan esa kichik korxona yirik klaster bilan norasmiy kelishuvdan ko'ra uzoq muddatli shartnoma bilan ishlashga manfaatdor, chunki bu narx va to'lov muddati bo'yicha noaniqlikni kamaytiradi. Klaster uchun ham mahalliy kichik yetkazib beruvchilar ish yukini egiluvchan ushlab turish va moda o'zgarishiga tez javob berish imkonini beradi.

Shu bilan birga, kooperatsiya o'z-o'zidan raqobatbardoshlikni oshirmaydi. Agar kichik korxona faqat tikuv bosqichida qolsa, subpudrat uni arzon mehnat quvvatiga aylantiradi. Shu sababli kooperatsiya mexanizmi kichik korxonaning bosqichma-bosqich yuqoriga siljishini, ya'ni sertifikatlash, dizayn va o'z markasini rivojlantirishni ham qo'llab-quvvatlashi lozim.

Kooperatsiyaning kichik korxona uchun iqtisodiy ma'nosini sodda misol bilan tushuntirish mumkin. Kichik tikuv sexi o'zi xomashyo xarid qilsa, mayda partiyalar uchun yuqori narx to'laydi, yetkazib berish muddati noaniq bo'ladi va aylanma mablag'ining katta qismi matoga qotib qoladi. Uzoq muddatli mato–tikuv shartnomasida esa mato klasterdan belgilangan narx va muddatda keladi, tayyor mahsulot kelishilgan narxda sotib olinadi, sex esa o'z mablag'ini tikuv quvvati va ishchi kuchiga yo'naltiradi. Bu aylanma mablag' talabini kamaytiradi va bandlikni barqarorlashtiradi. Evaziga kichik korxona buyurtmachiga qaramlik xavfini qabul qiladi, shu sababli shartnomada kamida ikkita buyurtmachi bilan parallel ishlash imkoniyati saqlanishi maqsadga muvofiq.

Kooperatsiyaga to'sqinlik qiluvchi omillar ichida ishonch va to'lov intizomi alohida o'rin tutadi. Kichik korxonada aylanma mablag' cheklangani sababli, buyurtmachi tomonidan to'lovning bir necha hafta kechikishi ham faoliyatni to'xtatib qo'yishi mumkin. Shu bois shartnomada to'lov muddati va unga rioya qilmaslik uchun javobgarlik aniq belgilanishi, imkon bo'lsa, buyurtma asosida avans to'lovi nazarda tutilishi kerak. Ikkinchi to'siq axborot yetishmasligi: klaster qaysi mato va hajmda buyurtma bera olishini, kichik sex esa qaysi quvvatga ega ekanini bilmasa, kooperatsiya tasodifiy bo'lib qoladi. Uchinchisi to'siq sifat standartlaridagi tafovut bo'lib, kichik korxona klaster talabiga javob bera olmaganda aloqa uziladi.

Davlatning roli kooperatsiya uchun sharoit yaratishga qaratilishi mumkin. Andijon va Namangan viloyatlaridagi to'qimachilikka ixtisoslashgan kichik sanoat zonalarini infratuzilma bilan ta'minlash (PF-71, 2024-yil 1-may) umumiy foydalanishdagi bo'yash-pardozlash markazini joylashtirish uchun tayyor maydon yaratadi. Shuningdek, klasterlarni mahalliy kichik yetkazib beruvchilar bilan ishlashga rag'batlantirish orqali yirik loyihalarning bandlik va kichik biznesga ta'siri kengayadi.

Taklif etilayotgan mexanizmning xavflarini ham hisobga olish lozim. Birinchidan, majburiy kooperatsiya bozor mantiqini buzishi mumkin: agar klaster mahalliy yetkazib beruvchilarni faqat imtiyoz uchun jalb qilsa, sifat va narx raqobati susayadi. Shu sababli rag'bat natijaga, ya'ni haqiqatan qabul qilingan buyurtma hajmi va to'lov intizomiga bog'lanishi kerak. Ikkinchidan, umumiy markazlar yagona boshqaruvsiz navbat va sifat muammolariga duch keladi, shuning uchun ularni tadbirkorlar birlashmasi yoki xususiy operator boshqarishi ma'qul. Uchinchidan, kichik korxonalar uchun kooperatsiya shartnomasi ularni buyurtmachiga bog'lab qo'ymasligi uchun muqobil buyurtmachilar bilan ishlash imkoniyati cheklanmasligi lozim.

Mexanizmni rivojlantirish bo'yicha takliflar:

1. Kooperatsiya shartnomasining namunaviy shaklini ishlab chiqish: narx, to'lov muddati, sifat mezonlari, jarimalar va nizolarni hal qilish tartibi.

2. Klasterlar uchun mahalliy kichik yetkazib beruvchilar bilan ishlash ulushiga bog'liq rag'bat (masalan, imtiyozli kredit yoki soliq yengilligi).
3. Kichik sanoat zonalarida umumiy foydalanishdagi bo'yash-pardozlash markazini tashkil etish.
4. Kichik korxonalar konsorsiumini rag'batlantirish va ularga jamoaviy sertifikatlash xarajatlarini qoplash.
5. Kooperatsiya platformasi: klasterlarning mato va buyurtmalari hamda kichik sexlarning bo'sh quvvatlari haqida axborot almashish uchun elektron maydon.
6. Funktsiyaviy yangilanishni qo'llab-quvvatlash: kichik korxonalarga dizayn, brendlash va kichik partiyali eksport bo'yicha yordam.

Takliflarning samarasini o'lchash uchun quyidagi ko'rsatkichlar tavsiya etiladi: klasterlardagi mahalliy kichik yetkazib beruvchilar ulushi; trikotaj matoning viloyat ichida qayta ishlanadigan qismi; uzoq muddatli shartnoma asosida ishlayotgan kichik korxonalar soni; o'z markasi ostida mahsulot chiqaradigan kichik korxonalar soni. Bu ko'rsatkichlar kooperatsiya qanchalik chuqur va kichik biznes uchun qanchalik foydali ekanini ko'rsatadi.

Xulosa

Andijon trikotaj tarmog'ida yirik klasterlar va kichik korxonalar o'rtasidagi kooperatsiya uchun iqtisodiy asos mavjud: yarim tayyor mahsulot eksportdagi ulushi 22,8 foizni tashkil etadi, tayyor kiyim eksporti esa o'sib bormoqda. Mexanizmni rivojlantirishda shartnoma tartibini standartlashtirish, umumiy bo'yash-pardozlash quvvatlarini yaratish, konsorsiumlarni rag'batlantirish va kichik korxonalarning funktsiyaviy yangilanishini qo'llab-quvvatlash ustuvor yo'nalishlardir. Tadqiqotning cheklovi ochiq statistikaning yetishmasligidadir; keyingi bosqichda klaster va kichik korxonalar o'rtasida so'rov o'tkazish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni «2022–2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida».
- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 1-maydagi PF-71-son Farmoni «To'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini rivojlantirishni yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida»: <https://www.lex.uz/uz/docs/-6908347>.
- Williamson O.E. The Economic Institutions of Capitalism. – New York: Free Press, 1985.
- Humphrey J., Schmitz H. How does insertion in global value chains affect upgrading in industrial clusters? // Regional Studies. – 2002. – Vol. 36, No. 9. – P. 1017–1027.
- Porter M.E. Clusters and the New Economics of Competition // Harvard Business Review. – 1998. – Vol. 76, No. 6. – P. 77–90.
- Andijon viloyati statistika boshqarmasi. Andijon viloyatining tashqi savdo aylanmasi: 2025-yil yanvar–dekabr oylari uchun dastlabki ma'lumot: <https://www.andstat.uz/uploads/docs/tashqi2025yakun.pdf>.
- Prezident Shavkat Mirziyoyev Andijon viloyatiga tashrif buyurdi: zamon.uz, 2024-yil 15-fevral.
- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti. Qarovsiz binolar o'rnida yangi korxonalar ish boshladi: <https://president.uz/oz/lists/view/4432>.
- Andijonda joriy yilning o'tgan davrida 166 ming nafar fuqaroning bandligi ta'minlandi: yuz.uz.